

Іван Сулятицький,кандидат психологічних наук, доцент,
голова Центру психоінформації,доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,**Тетяна Кравчук,**студент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна

ЕМПІРИЧНІ ПАРАМЕТРИ ДЛЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ПРАКТИКИ УЧАСНИКІВ АТО-ООС

Проблема психологічної допомоги учасникам бойових дій є чи не найголовнішим завданням сучасних психологів. Саме тому у цій статті висвітлено результати психологічного обстеження учасників АТО та порівняно із результатами звичайних людей, а також зроблено кореляційний і порівняльний аналіз емпіричних даних. Було виявлено взаємозв'язки між рівнем самооцінки, особистісної та ситуативної тривожності, депресивності й агресивності, а також простежено психологічні особливості досліджуваних за такими критеріями: сімейний статус, рівень освіти, місце проживання. Порівняно між собою проєктивний метод дослідження та тести-опитувальники у роботі з учасниками АТО. Визначено найменш дискомфортний для опитуваних спосіб отримання емпіричних даних в ході дослідження.

Ключові слова: агресивність, депресія, самооцінка, тривожність, учасники АТО, психологічна підтримка, психотравми війни, екстремальна, психотравмуюча ситуація, індивідуальні стратегії, психічна травма, психологічна допомога, стрес, проєктивний метод дослідження.

Вступ

Наразі в Україні склалася важка ситуація, яка, на превеликий жаль, негативно вплинула на психічне, фізичне й емоційне здоров'я громадян нашої держави. Антитерористична операція на теренах України привертає найбільшу увагу населення через свої значні людські втрати, які фактично можна прирівняти до неоголошеної війни. Тривалий час на передовій відбувається загострена ситуація, яка значною мірою руйнує психіку молодих бійців. Нечесна війна, насилля та смерть у результаті призводять до травматичних станів, стресів і депресії. Однак чи у всіх учасників АТО присутні негативні наслідки для їхньої психіки, зумовлені ситуацією на сході? Та які фактори можуть стримувати негативні прояви психіки бійців та підвищити адаптаційні можливості до стресових ситуацій?

Теоретичні засади, з яких виходить автор при організації дослідження. Вплив війни на психіку бійців досліджували багато вчених і психологів. Зокрема І. Осьодло та Д. Зубовський у своїй роботі «Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи» (Осьодло, Зубовський, 2017), аналізуючи дослідження інших учених, доходять висновку, що за певних умов отриманий із війни досвід може позитивно впливати на розвиток особистості у подальшому житті. Адже стикнувшись віч-на-віч із проблемами на фронті, життєві труднощі на їх фоні здаються дрібницями.

У таких бійців спостерігається розвиток самоконтролю, зростає цінність життя та міцнішає зв'язок

із власною сім'єю. Однак, на нашу думку, така позитивна динаміка пов'язана перш за все з адаптаційними можливостями кожного бійця індивідуально, що формується під впливом наявності психологічної підтримки як з боку спеціалістів, так і родини.

Проте О. Буряк, М. Гіневський, Г. Катеруша у своїй роботі «Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні» стверджують, що сучасна війна має дещо інший характер та є більш травматичною для психіки українського суспільства в цілому, адже «військовослужбовці Збройних Сил України захищають територіальну цілісність своєї держави і вимушені воювати зі слов'янським народом, з яким разом будували єдину державу, яку захищали від фашистів їхні діди та прадіди» (Буряк, Гіневський, 2015). Як стверджує Й. Варій, психічна травма, отримана безпосередньо внаслідок війни в Україні, виступає «негативним внутрішнім психічним» (Варій, 2016), яке здатне впливати і на інше психічне людини та змінювати його. Саме тому цей феномен потребує негайних дій із боку психологів для уникнення прогресування такого стану.

Психолог О. Кресан у своїй роботі «Психологічні аспекти переживання життєвих подій учасниками АТО» (Кресан, 2016) наголошує на тому, що військові, які проходили психологічну реабілітацію після повернення з війни, по-різному переживають події, що траплялися на фронті. Так, було виділено три групи осіб: перша – зовсім не переживала травматичну подію, друга – усвідомлювала подію, однак не пере-

живала її, третя – усвідомлювала та переживала життєву подію. На думку автора, саме друга група найбільше схильна до проявів ПТСР.

Не менш цікавим виявилось дослідження М. Мушкевич «Проективний метод в психологічній роботі з учасниками АТО» (Мушкевич, 3). Автор наголошує на перевагах проективного методу дослідження психологічних особливостей учасників АТО, однак, на нашу думку, статистичне вимірювання й аналіз даних дозволять виявити набагато більше інформації, ніж просте констатування фактів.

О. Юрченко, С. Ротар у своїй роботі «Непсихічні психічні розлади в осіб, які брали участь в збройному протистоянні на сході України» (Юрченко, 2015) наголошують на тому, що бійці потребують комплексної медикаментозної та психотерапевтичної роботи. Адже повернувшись із зони бойових дій, її учасники зазнали серйозних змін у своїй психіці та потребують негайної допомоги для уникнення розвитку і хронізації захворювання.

І насправді це чудово, коли військові згодні отримувати допомогу та дають дозвіл на психологічне обстеження. Однак, чи наявні розлади психіки у тих бійців, які, повернувшись із фронту, запевняють себе й оточуючих, що цілком здорові та не потребують жодної допомоги психологів? Та що змушує одних звертатися за допомогою, а інших відмовлятися від неї?

Мета статті полягає у дослідженні чинників, що впливають на появу депресивної симптоматики, агресивності, заниженої самооцінки, високого рівня особистісної та ситуативної тривожності в учасників АТО.

Завдання дослідження:

- 1) визначити наявний рівень депресивності, агресивності, самооцінки, особистісної та ситуативної тривожності в учасників АТО;
- 2) встановити кореляційні взаємозв'язки між критеріями,
- 3) перевірити вплив сімейного статусу, рівня освіти та місця проживання на психологічні особливості досліджуваних;
- 4) визначити комфортний для опитуваних спосіб отримання емпіричних даних в ході дослідження, порівнявши між собою проективний метод дослідження та тести-опитувальники.

Методи дослідження

У дослідженні взяли участь 62 особи, з них контрольна група – 35, учасників АТО – 27 віком: 19–57 років.

Було визначено сімейний статус учасників дослідження, місце проживання та рівень освіти. У контрольній групі 16 осіб одружених (45,8%), 14 осіб неодружених (40%), 4 особи – розведених (11,4%) та 1 особа – заручена (1,28%). Серед учасників АТО: 13 осіб одружених (48,15%), 14 осіб – неодружених (51,85%).

Щодо місця проживання, то серед контрольної групи 18 осіб – проживають в селі (51,42%), а 17 осіб – у місті (48,58%). Серед учасників АТО 13 осіб про-

живають в селі (48,15%), 14 осіб – у місті (51,85%). Щодо рівня освіти учасників дослідження, то серед контрольної групи 21 особа із середнім рівнем освіти (60%) та 14 осіб із вищою освітою (40%). А серед учасників АТО 15 осіб – середній рівень освіти (55,5%), 12 осіб – із вищою освітою (44,5%).

Під час дослідження використовувалися такі методики: опитувальник депресивності Бека (Прайфер, 2017), тест А. Ассінгера на оцінювання агресивності у стосунках (Райгородский, 2001), опитувальник Спілберга-Ханіна на визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності (Райгородский, 2001) та методика дослідження рівня самооцінки Дембо-Рубінштейна (Яньшин, 2004), а також проективні методики «Малюнок людини» (Гриньова, 2014), «Людина під дощем» за А. Абрамсом (Гриньова, 2014).

Опитувальник Бека призначений для оцінки наявності депресивних симптомів у обстежуваного на поточний період. Опитувальник ґрунтується на клінічних спостереженнях і описах симптомів, які часто зустрічаються у депресивних психіатричних пацієнтів на відміну від недепресивних.

Опитувальник має 21 твердження, що дають змогу визначити окремі типи патопсихологічної симптоматики. Підсумовуючи загальну кількість балів за всіма симптомами, на основі отриманого числа дається оцінка тяжкості депресії.

Тест А. Ассінгера дозволяє визначити чи коректно людина поводить себе у стосунках з оточуючими. Це опитування ґрунтується на самоаналізі своєї поведінки у певних ситуаціях.

Опитувальник має 20 запитань, які дають змогу визначити рівень агресивності у взаємостосунках з оточуючими.

Опитувальник Спілберга-Ханіна спрямований на визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності у бійців. Він містить по 20 запитань до кожного виду тривожності.

Методика Дембо-Рубінштейна дає змогу визначити рівень самооцінки у досліджуваних на основі декількох шкал, що характеризують певні риси особистості.

Окрім цього, було проведено кореляційний та порівняльний аналіз емпіричних даних.

Результати дослідження

Результати опитування за методикою Бека виявилися такими: контрольна група – у 92,98% учасників експерименту відсутня депресивна симптоматика, у 5,27% – помірно виражена депресія, у 1,75% – наявний критичний рівень депресивності; учасники АТО – у 59,3% – відсутня депресивна симптоматика, у 11,1% – помірно виражена депресія, і у стільки ж критичний рівень депресивності, у 14,8% – явно виражена депресивна симптоматика, у 3,7% – важка депресія.

Отже, результати оцінки за шкалою Бека засвідчили, що в контрольній групі у більшості опитуваних відсутні депресивні явища. В учасників АТО спо-

стерігається в більшості відсутність депресивної симптоматики, однак, що також цікаво, в ході дослідження було виявлено в однієї особи важку депресію.

Підсумовуючи кількість отриманих балів за тестом А. Ассінгера, було отримано такі результати: контрольна група – у 5,78% респондентів – надмірний ступінь вияву агресивної симптоматики, у 11,42% – помірний, у 82,8% – низький; учасники АТО – у 29,6% – надмірний, у 63% – помірний, у 7,4% – низький ступінь вияву агресивної симптоматики.

Отже, результати оцінки рівня агресивності засвідчили, що в контрольній групі у більшості досліджуваних спостерігається низький рівень агресивності у взаємостосунках з оточуючими, однак у 2 людей було виявлено надмірний ступінь агресивності, що характеризується жорстокістю до інших і невірноваженістю. В учасників АТО спостерігається в більшості помірний рівень агресивності, однак ці дані у більшості учасників є високими та межують із надмірним рівнем. Це дає підставу стверджувати, що більшість учасників АТО є доволі агресивними, однак вони здатні контролювати цю агресію. Хоча серед опитуваних і траплялися надмірні ступені агресивності, що також потребують негайної корекції.

Результати опитування особистісної тривожності за опитувальником Спілберга-Ханіна виявилися такими: контрольна група – у 74,28% респондентів було виявлено низький ступінь вияву тривожної симптоматики, у 17,14% – середній, у 8,58% – високий; учасники АТО – у 59,2% – низький, у 33,4% – середній, у 7,4% – високий. Щодо ситуативної тривожності, було зафіксовано такі результати: контрольна група – у 80% учасників – низький ступінь прояву тривожної

симптоматики, у 14,29% – середній, у 5,71% – високий; учасники АТО – у 40,7% – низький, у 44,5% – середній, у 14,8% – високий.

Отже, результати цієї методики засвідчили, що у багатьох учасників АТО відсутні прояви тривожності, однак більша частина опитуваних мають середній рівень тривожності, який безумовно потребує корекції, як і високий рівень.

Більше того, порівняння відсоткового відношення між рівнем особистісної та ситуативної тривожності показує наявність в учасників АТО більшого рівня саме ситуативної тривожності, ніж особистісної. Це може свідчити про те, що досліджувані збентежені певною ситуацією, з якою впоратися самостійно їм доволі важко.

Натомість, у контрольній групі зафіксовано низькі рівні особистісної та ситуативної тривожності у більшості досліджуваних, а також більші показники особистісної тривожності, що пояснюється переживаннями щодо своєї особистості: зовнішній вигляд, соціальний статус, наявний рівень знань і вмінь.

За методикою Дембо-Рубінштейна було зафіксовано такі результати: контрольна група – у 14,28% – завищений рівень самооцінки, у 77,14% – адекватний, у 8,58% – занижений; учасники АТО – у 29,6% – завищений, у 66,7% – адекватний, у 3,7% – занижений рівень самооцінки.

Отже, згідно з отриманими даними, у більшості учасників АТО наявний адекватний рівень самооцінки, а серед досліджених з неадекватним рівнем переважає завищений. Такі ж особливості простежуються і в контрольній групі.

Під час кореляційного аналізу було виявлено деякі взаємозв'язки (рис. 1).

Рис 1. Кореляційні зв'язки між досліджуваними показниками

Аналізуючи отриману кореляційну плеяду, можна дійти таких висновків:

1. Існує обернений помірний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки та рівнем особистісної та ситуативної тривожності ($r = -0,64$, $r = -0,68$), що свідчить про те, що високий рівень самооцінки сприяє

зменшенню особистісної та ситуативної тривожності у бійців.

2. Зафіксовано обернений сильний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки та рівнем депресії ($r = -0,76$). Чим вищий рівень самооцінки, тим менше проявів депресивності в учасників АТО.

3. Існує прямий сильний кореляційний зв'язок між рівнем особистісної та ситуативної тривожності ($r = 0,71$). Це означає, що чим вищий рівень ситуативної тривожності, тим вищий рівень особистісної тривожності.

4. Прямий помірний кореляційний зв'язок виявлено між рівнем депресивності та рівнями особистісної ($r = 0,53$) та ситуативної тривожності ($r = 0,61$).

Однак, що не менш цікаво, кореляційного зв'язку між рівнем агресивності та будь-яким іншим чинником не було виявлено. Це свідчить про те, що незважаючи на рівень самооцінки, особистісної та ситуативної тривожності, депресивності, у більшості бійців переважає агресивність у взаємостосунках із оточуючими, яку значна частина опитуваних в змозі контролювати.

Із вищесказаного можна дійти висновку, що під час психокорекційної роботи з учасниками АТО необхідно акцентувати на корекції рівня самооцінки та агресивності. Адаптувавши ці критерії до нормального рівня, можна отримати відповідно низькі рівні тривожності та депресивності, що позитивно впливатиме на психоемоційний стан бійців.

Порівняльний аналіз емпіричних даних здійснювався за такими критеріями: рівень освіти (вища та середня освіта), місце проживання (місто, село), сімейний стан (одружений, неодружений).

За допомогою порівняльного аналізу у бійців, які були одруженими та неодруженими, було виявлені відмінності між рівнем самооцінки (M одр. = 73, 63, M неодр. = 57, 55; при $p = 0,001133$), рівнем особистісної (M одр. = 24, M неодр. = 38, 18; при $p = 0,000115$) та ситуативної тривожності (M одр. = 27, M неодр. = 40, 72; при $p = 0,000168$), а також депресивності (M одр. = 5, 56, M неодр. = 19, 82; при $p = 0,000002$). В одружених бійців спостерігається вищий рівень самооцінки та нижчий рівень особистісної, ситуативної тривожності, депресивності. Це можна пояснити тим, що підтримка коханої людини у скрутні часи допомагає краще боротися із життєвими переживаннями.

За допомогою порівняльного аналізу у бійців із середньою та вищою освітою, а також у тих, хто проживає у селі та місті, не було виявлено відмінностей за рівнем ситуативної, особистісної тривожності, агресивності, самооцінки та депресивності. Це може свідчити про те, що рівень освіченості та місце проживання не впливають на здатність людини адаптуватися до скрутних життєвих обставин.

Отже, можна дійти висновку, що сімейний стан, на відміну від рівня освіти та місця проживання, впливає на рівень самооцінки, тривожності та депресивності досліджуваних учасників АТО, а саме: у тих, хто одружений, спостерігаються кращі результати за рівнями самооцінки, тривожності та депресивності, ніж у неодружених. Саме тому психологічна підтримка з боку найрідніших людей виступає одним із сильних факторів впливу на гармонійність психологічного стану учасників АТО.

Також було застосовано проєктивні методики «Малюнок людини», «Людина під дощем», які дають змогу діагностувати сили Его учасників АТО, їхньої здатності долати несприятливі ситуації, протистояти їм.

Зміст технології цих методик полягає у тому, що учаснику АТО на аркуші паперу пропонується намалювати людину, а потім, на іншому такому ж аркуші – людину під дощем. Зіставлення двох малюнків дозволяє визначити, як людина реагує на стресові, несприятливі ситуації, що вона відчуває коли трапляються труднощі.

Проаналізувавши малюнки було встановлено загально відсоткову характеристику: у 40,7% опитаних спостерігається пригнічений стан; у 3,7% – почуття безпорадності перед зовнішніми обставинами; 26% опитаних довго переживають власні невдачі та удари долі; у 55,5% – спостерігається вміння захищатися від життєвих негараздів, вони можуть прийняти виклик долі і постояти за себе у разі необхідності; у 3,7% – спостерігається депресивний стан, людина загнана в кут життєвими обставинами, усвідомлюючи власну безпорадність; у 22,2% – спостерігається низька самооцінка, потреба в підтримці; у 11% – схильність до активних дій; 37,03% опитаних, зіткнувшись з важкими життєвими обставинами, проявляють активність, шукають вихід із положення, здатні брати на себе відповідальність за події.

У 22,2% респондентів спостерігається пасивність, вразливість, бажання спертись на чийсь плече, делегувати повноваження розбиратись із власними проблемами іншим; у 29,6% – спостерігаються ознаки високої контактності, відкритості, екстраверсії; у 44,4% – ознаки інтровертності, замкнутості; 3,7% – характеризуються безпорадністю, непристосованістю до життя; 18,51% – впевнені в собі; у 59,25% спостерігається пасивність, залежність від інших, несамостійність.

У 22,2% опитаних спостерігається потреба контролювати власні імпульси; 89% респондентів регулярно поступаються своїм бажанням і слабкостям; в 11% людей спостерігається прагнення піти від проблем, перемикаючись на щось ззовні; у 37,03% опитаних зосереджені на дрібних ситуаціях, тимчасових труднощах; 67% респондентів постійно переобтяжені складними ситуаціями; у 18,51% людей спостерігається завищена самооцінка; у 11% – занижена самооцінка; у 70,37% – адекватна самооцінка; у 3,7% – спостерігається бажання відгородитись від світу, тенденція до самозахисту.

Отже, проєктивні методики «Малюнок людини», «Людина під дощем» показали, що більшість опитаних учасників АТО не здатні протистояти стресовим факторам, а також спостерігається вразливість і пасивність.

Незалежно від ступеня участі у веденні бою, практично всі учасники АТО відчувають на собі наслідки впливу бойових дій. Найважливішою особливістю військових конфліктів є те, що, як правило, з припиненням впливу травмуючих чинників нормалізація

функціонального стану бійця настає не відразу, а продовжує впливати на психічний стан і поведінку.

Порівнюючи процес роботи учасників АТО з проєктивними методиками та опитувальниками, необхідно зауважити, що з більшою легкістю та невимушеністю досліджуванні бралися за проходження саме проєктивної методики, аргументуючи це тим, що «ви все одно з цього нічого про мене не дізнаєтеся». Натомість, працюючи з опитувальниками, досліджувані обурювалися такою кількістю запитань та їх змістом, що склало неабиякі труднощі під час опитування.

Саме тому доречним у роботі з учасниками АТО є використання проєктивних методик, які не містять прямих неприємних запитань і не змушують почуватися учасникам дискомфортно та невпевнено.

Висновки

У результаті дослідження було виявлено, що при збільшенні рівня особистісної тривожності збільшується рівень ситуативної тривожності, а також депресивності, натомість рівень самооцінки зменшується. Тому під час психокорекційної роботи з

учасниками АТО, адаптувавши рівень самооцінки, можна отримати низькі показники рівня ситуативної, особистісної тривожності та депресії.

Було виявлено вплив місця проживання, рівня освіти, сімейного стану на досліджувані показники, а саме: в одружених спостерігаються адекватніші рівні самооцінки, тривожності та депресивності, ніж у неодружених. Це може свідчити про те, що психологічна підтримка з боку найрідніших людей виступає одним із значущих чинників впливу на гармонійність психологічного стану учасників АТО.

Під час опитування учасників АТО доречно використовувати проєктивні методики, які не містять прямих неприємних питань та не змушують їх почуватися дискомфортом та невпевнено. І лише у разі виявлення певного порушення при інтерпретації проєктивної методики слід переходити до його кількісного аналізу, використовуючи опитувальники.

Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук найоптимальніших психотерапевтичних методів корекції негативних психологічних характеристик учасників АТО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк О. О. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні / О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. – 2015. – №2 (43). – С. 176-181.
2. Кресан О. Д. Психологічні аспекти переживання життєвих подій учасниками АТО / О. Д. Кресан // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – Т. 2, № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_3_4.
3. Мушкевич М.І. Проєктивний метод в психологічній роботі з учасниками АТО [Електронний ресурс] : [веб-портал] – Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8482/1/Проект%20метод%20АТО.pdf>.
4. Особистість у кризових умовах та в критичних ситуаціях життя: Збірник наукових праць / [за ред.: Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – 408 с.
5. Осьодло І. В. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи / І. В. Осьодло, Д. С. Зубовський // Український психологічний журнал: збірник наукових праць / го-

ловн.ред. І. В. Данилюк : КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2017. – № 1(3). – 214 с.

6. Підготовка психолога-практика до використання малюнку в діагностико-корекційному процесі (психодинамічний підхід): навчальний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. – Умань: Візаві, 2014. – 174 с.

7. Прайфер, Самюель Депресія: Хвороба сучасності / Д-р Самюель Прайфер; пер. О. Кушніков. – Львів: Свічадо, 2017. – 88с.

8. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.

9. Юрценюк О. С. Непсихотичні психічні розлади в осіб, які брали участь в збройному протистоянні на сході України / О. С. Юрценюк, С. С. Ротар // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2015. – №4. – С. 85-87.

10. Янышин П. В. Практикум по клинической психологии. Методы исследования личности / П. В. Янышин. – СПб: Питер, 2004. – 336 с: ил. – (Серия «Практикум по психологии»).

REFERENCES

1. Buryak, O. O., Ginevsky, M. I., Katerusha, G. L. (2015). Viiskovyi syndrom «ATO»: aktualnist ta shliakhy vyrishennia na derzhavnomu rivni [Military Syndrome ATO: relevance and ways of solving the problem at the state level]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl – Collection of scientific works of Kharkiv National University of Air Forces*, 2 (43), 176-181 [in Ukrainian].
2. Kresan, O. D. (2016). Psykholohichni aspekty perezhivannia zhyttievkykh podii uchasnykamy ATO [Psycho-

logical aspects of the transfer of vital events of ATO participants]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Technologies of development of intelligence*, 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_3_4. [in Ukrainian].

3. Mushkevych, M. I. *Proektyvnyi metod v psykholohichnii roboti z uchasnykamy ATO [Projective method in psychological work with ATO participants]*. Retrieved from: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8482/1/Проект%20метод%20АТО.pdf> [in Ukrainian].

4. Kuzikova, S. B., Shcherbakova, I. M. (2016). *Osobystist u kryzovykh umovakh ta v krytychnykh sytuatsiakh zhyttia: Zbirnyk naukovykh prats [Personality in crisis conditions and in critical situations of life: Collection of scientific works]*. Sumy: the Publishing House of Sumy MPU named after AS Makarenko [in Ukrainian].
5. Osodlo, I.V., Zubovskiy, D.S. (2017). Post-traumatychnе zrostannia osobystosti uchasnykiv boiovykh dii: suchasnyi stan ta perspektvy [The posttraumatic growth of the personality of the participants in the hostilities: the current state and prospects]. *Ukraïnskyi psykholohichnyi zhurnal: zbirnyk naukovykh prats – Ukrainian psychological journal: a collection of scientific works, 1 (3)*. Taras Shevchenko Kyiv National University. Kyiv [in Ukrainian].
6. Grinyova, N.V. (Ed.). (2014). *Pidhotovka psykholoha-praktyka do vykorystannia maliunku v diahnozyko-korektsiinomu protsesi (psykhodynamichni pidkhid): navchalnyi posibnyk [Preparation of a psychologist-practice to use a picture in a diagnostic-correction process (psychodynamic approach): tutorial]*. Uman: Visa [in Ukrainian].
7. Prairfer, Samuel (2017). *Depresii: Khvoroba suchasnosti [Depression: The Disease of the present]*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
8. Raygorodsky, D.Ya. (2001). *Praktycheskaia psykodyahnostyka. Metodyky y testy. Uchebnoe posobyе [Practical psychodiagnosics. Methods and tests. Tutorial]*. Samara: Publishing House "BAKHRAH-M" [in Ukrainian].
9. Yurtsenyuk, O.S., Rotar, S.S. (2015). Nepsykhotychni psykhični rozlady v osib, yaki braly uchast v zbroinomu protystoianni na skhodi Ukrainy [Non-psychotic mental disorders in persons who participated in armed confrontation in eastern Ukraine]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Achievements of clinical and experimental medicine, 4*, 85-87 [in Ukrainian].
10. Yanshin, P.V. (2004). *Praktykum po klynicheskoi psykholohyy. Metody yssledovanyia lychnosti [Practicum on clinical psychology. Methods of personality research]*. Saint Petersburg: Peter [in Ukrainian].

Ivan Suliatytskyi,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Special Education and Social Work,
Head of the Psychoinformation Centre,
Ivan Franko National University of Lviv,*

Tetiana Kravchuk,

*Student, Department of Special Education and Social Work,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine*

EMPIRICAL PARAMETERS FOR ATO PARTICIPANTS' PSYCHOTHERAPY

Psychological assistance to combatants is perhaps one of the most important tasks of modern psychologists. That is why in this article the results of the psychological examination of ATO participants have been highlighted and compared with ordinary people, and correlation and comparative analysis of empirical data has been performed. The interrelation between self-esteem, personal and situational anxiety, depression and aggressiveness has been revealed. Some psychological features (such as self-esteem, personal and situational anxiety, depression and aggressiveness) of the respondents have been examined according to the following criteria: family status, level of education, place of residence. A projective research method and tests-questionnaires in the work with ATO participants have been compared in order to distinguish a type that fits them more than others. It has been found that with an increase in the level of personal anxiety, there is an increase in the levels of situational anxiety and depression, while there is a decrease of the self-esteem level. Therefore, the psycho-correction work with ATO participants should be aimed at improving their self-esteem, which causes the normalization of levels of situational, personality anxiety and depression. A place of residence, marital status, and education degree influence the studied indicators, in other words, the married participants have more adequate self-esteem, anxiety and depression levels as compared to the unmarried ones. It can be explained by the fact that family members' psychological support acts as one of significant factors having an impact on the psychological states of ATO participants. When questioning ATO participants, it is appropriate to use projective techniques that do not involve direct unpleasant questions and do not make them uncomfortable and uncertain. And only in the case of detecting a certain violation in the process of the projective method interpretation, its quantitative analysis should be carried out using questionnaires. Further research is going to be aimed at finding the most optimal psychotherapeutic methods for correcting the negative psychological characteristics of ATO participants.

Keywords: aggressiveness, depression, self-esteem, anxiety, ATO participants, psychological support; psychotrauma of war; extreme, traumatic situation; individual strategies; trauma; psychological help; stress projective research method.

Подано до редакції 08.10.2018

Рецензент: д. психол. н., проф. К. Островська